

Folklor Pogórzeń - część 1

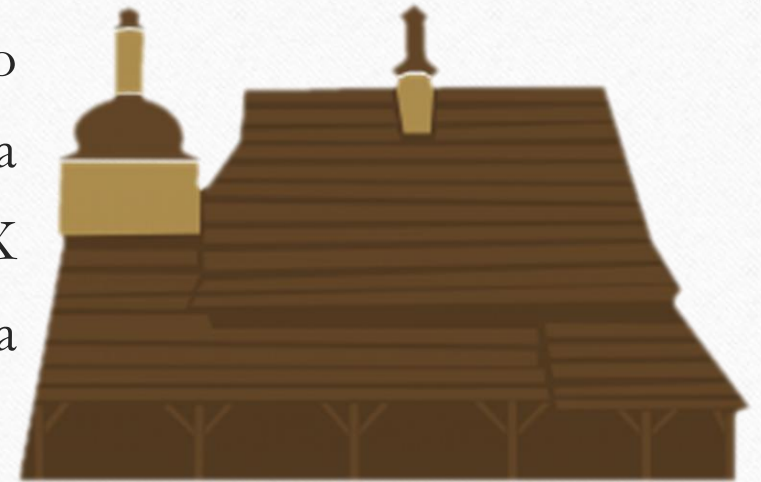
material do nauki samodzielnej
Zespół Pieśni i Tańca Ziemi Szczecińskiej „Krag”

Pracownia Tradycji Polskiej
Pałac Młodzieży – Pomorskie Centrum Edukacji w Szczecinie

Grupa „Krag”, 02.11.2020 r., 18:40-20:10
prowadzący: Artur Kotwas, Paweł Sokołowski

Podkarpacie czy Małopolska?

Wśród grup etnograficznych polskiego Podkarpacia, Pogórzanie zajmowali najrozleglejsze terytorium (na terenie województwa małopolskiego leży ich peryferyjna, zachodnia część). Nazwa „Pogórzanie” nigdy nie funkcjonowała jako etnonim (własna nazwa społeczności regionu). Została utworzona sztucznie (z terminu geograficznego) w latach 30. XX wieku, przez Adama Wójcika, regionalistę i nauczyciela pochodzącego z Bieśnika koło Gorlic.

Wsie pogórzańskie rozciągały się szerokim pasem równoległym do Beskidu Niskiego, od lewobrzeżnego skraja doliny Białej Dunajcowej na zachodzie (w powiecie nowosądeckim), po środkowy bieg Sanu (w okolicy Dynowa) na wschodzie. Od strony południowej region ten sięgał podnóży północnych stoków Beskidu Niskiego, od północnej zaś, wschodniego skrawka Pogórza Rożnowskiego i środkowych części Pogórzy: Ciężkowickiego, Strzyżowskiego i Dynowskiego.

Pogórzanie od zachodu graniczyli z Lachami Sądeckimi, od północy z terenami peryferyjnymi Krakowiaków „od Tarnowa” i Rzeszowiakami. Od wschodu sąsiadami Pogórzan byli Dolinianie, mieszana etnicznie ludność polsko-ukraińska z doliny środkowego Sanu i ukraińska ludność z Pogórza Przemyskiego. Granicę południową wyznaczał północny zasięg Łemków, rusińskich górali karpackich, zamieszkujących Beskid Niski. Jako granica etniczna, jedynie ona była ustalona precyzyjnie, co do wsi, i nie zmieniła się aż do przymusowych wysiedleń ludności ukraińskiej tuż po drugiej wojnie światowej (1945-47). Pozostałe granice Pogórzan, nie tak oczywiste, przez wielu badaczy były różnie wyznaczane. Ze względu na wyraźne różnice kulturowe, etnografowie wydzielają dwie części regionu: Pogórze zachodnie i wschodnie. Granica między nimi, biegnąca mniej więcej wzdłuż Wisłoka, bliska jest starej, historycznej granicy między Polską a Rusią Kijowską. W obrębie województwa małopolskiego znajduje się tylko część Pogórzan zachodnich, z powiatu nowosądeckiego i gorlickiego.

z historii...

Wczesny etap kolonizacji Pogórza zachodniego miał miejsce między XI a początkiem XIV w. Brała w nim udział głównie rolnicza ludność polska z terenów nadwiślańskich i Sandomierszczyzny, zasiedlająca doliny rzeczne (Dunajca, Białej, Ropy i Wisłoki), nie wchodząc głęboko w Beskidy. Najstarszymi wsiami zachodniego Pogórza są wczesnośredniowieczne osady obronne z dorzecza Białej, jak Gródek, Stróżna i Stróże a także miasto Biecz nad Ropą, dawna siedziba kasztelanii i stolica ziemi bieckiej (XII wiek). Szereg wsi lokowanych było też w XIII wieku. Ważna fala kolonizacyjna (z częściowym udziałem osadników niemieckich), organizowana głównie przez możne rody szlacheckie, nastąpiła w wieku XIV, za panowania Kazimierza Wielkiego.

Przeczytaj więcej: <https://www.etnozagroda.pl/pogorzanie>

Strój

Świąteczny strój Pogórzeńców należał do grupy polskich podkarpackich strojów przejściowych, łączących cechy ubiorów góralskich oraz nizinnych małopolskich (zwłaszcza krakowskiego). W zachodniej części regionu, w swej dawnej, tradycyjnej formie zanikł on właściwie już na początku XX w., co wiązało się z zaangażowaniem mieszkańców wielu wsi podgorlickich w pracę w przemyśle naftowym. W starym stroju, białym w kolorystyce, przeważały domowe płótna i samodziałowe sukna. Były w nim widoczne wpływy zakarpackie, głównie węgierskie (np. krój i zdobnictwo cuwy) i krakowskie (magierki, płótnianki, kobiece melizonki).

Świąteczne męskie koszule z płótna lnianego były długie, noszone „na wypust” (na spodnie), czasem skromnie zdobione białym haftem. Latem ubierano do nich lniane spodnie płócionki, o prostych, szerokich nogawkach, chowanych do cholewek butów; zamożni kmiecie nosili też spodnie z kupnego sukna siwego (szaroniebieskiego), granatowego lub czarnego. Dawniej zimą (zwłaszcza na południu regionu) wkładano grube, sukienne, białe gunioki (chołośnie), typu góralskiego. Pasy noszono bądź wąskie, długie, owijane co najmniej dwa razy, bądź szersze trzosi, pięknie zdobione. Kamizelka, z fabrycznego sukna, w okolicach Gorlic była zwykle siwa, z szerokimi, długimi klapami, przypinanymi dwoma rzędami metalowych guzików. Wierzchnim ubiorem letnim była lniana, biała płótnianka (górnica), rodzaj płóciennej, dość długiej sukmany z rękawami.

Najważniejszym wyróżnikiem **stroju męskiego** u Pogórzan była biała, sukienna cuwa, czyli obszerna, luźna, długa sukmana z dużym, prostokątnym kołnierzem spadającym na plecy. W okolicach Gorlic zdobiono ją czerwonymi obszyciami krawędzi i barwnymi aplikacjami z kawałków sukna na narożach kołnierza. Cuwa nie sięgała na zachodzie poza rzekę Białą, gdzie noszono zbliżone do sądeckich, białe lub brązowe sukienne gurmany, skromnie obszywane wełnianym sznurkiem.

Charakterystycznym nakryciem głowy były u Pogórzan białe, wełniane czapki magierki, powszechne u Krakowiaków. Poza tym noszono czarne kapelusze filcowe, a latem słomiane. Zimą zakładano czapki z futra baraniego, m.in. starodawną, wysoką wścieklicę z sukiennym dnem, a później czarne, kopiaste baranice. Najpowszechniejszym obuwem były niegdyś kierpce typu góralskiego (kurpiele), zamożni gospodarze nosili buty z cholewami, najczęściej tzw. węgierskie.

W dawnym świątecznym **stroju kobiecym** noszono płócienne, białe koszule z doszytym od pasa grubszym nadołkiem, pełniącym funkcję bielizny. Niekiedy zdobiono je białym haftem. Białe, lniane spódnice, długie niemal do kostek, bardzo szerokie (5-7szerzyn), silnie zmarszczone w talii, nazywano fartuchami. Zdobiał je biały haft angielski. Pod spód wkładano kilka gorszych spódnic, zimą – ciepłe burki konopno-wełniane. Później fartuchy zastąpiono wybijankami z domowych płócien drukowanych w drobne wzorki na granatowym tle. Ich wyrobem zajmowały się wiejskie drukarnie płócien, liczne na słowackim pogórzu. W końcu XIX wieku weszła moda na spódnice z fabrycznych perkali, batystów i rozmaitych wełenek, w tym również kwiecistych tybetów. Zapaski noszono głównie białe, płócienne, zdobione dawniej białym haftem, później również obszywane koronkami, w okolicach Bobowej – klockowymi.

Gorsety, brokatowe lub adamaszkowe, nosiły niegdyś u Pogórzan zachodnich tylko zamożne kobiety. Później upowszechniły się, szyto je z sukna, gładkich tybetów, aksamitu, najczęściej w kolorach granatowym, wiśniowym, ciemnozielonym, czarnym. Starsze miały drobne, półkoliste kaletki; z przodu sznurowano je tasiemką. Zdobiono je skromnie, kupnymi krepinkami. Hafty koralikowe pojawiały się na pograniczu z Sądecczyzną.

Powszechne niegdyś u Pogórzan okrycia kobiece w typie żupana, zwane melizonką lub przyjaciółką, szyte w zachodniej części z niebieskiego sukna, niekiedy podbite futrem, zastąpiono z czasem sukiennymi katankami. Były one szyte „do figury”, zakrywały biodra, miały długie rękawy, zapinały się na guziczki; obszywano je ozdobną pasmanterią. Starodawne, płócienne białe rańtuchy, noszone na ramionach w formie szala na uroczyste okazje, zastąpione zostały pod koniec XIX wieku różnymi fabrycznymi, kolorowymi chustami do przyodziewku. Mężatki w święta przykrywały głowy białymi, płóciennymi lub tiulowymi chustami czepcowymi, zdobionymi białym haftem. Upinano je na rozmaite sposoby, zwykle z ozdobnymi, wydatnymi węzłami nad czołem, zwanymi czubami, kotkami itp. Czepiec czasem przewiązywano kolorową chustką. Zimą noszono ciepłe, wełniane chustki, wiązane pod brodą. Panny chodziły latem z odkrytą głową, na paradę wpinały we włosy żywe kwiaty, w warkocze wplatały kolorowe wstążki, wiązały je też przy koszuli, pod korale. Bogate kobiety nosiły do odświętnego stroju korale prawdziwe, z koralowca, bardzo drogie; uboższe – imitacje koralu lub szklane paciorki.

Budownictwo i mieszkanie wiejskie

Tradycyjne budownictwo pogórzańskie co najmniej do początku XX wieku było niemal całkowicie drewniane. Kamienia używano niewiele, głównie na podmurówki i piwnice. Większość wsi u Pogórzan zachodnich miała niegdyś kształt wydłużonych, luźnych łańcuchówek, z zabudową ciągnącą się wzdłuż potoku i drogi, a rolami biegnącymi wąskimi pasami, prostopadle do gospodarstw (tzw. układ łańców leśnych).

W zachodniej części regionu, leżącej w obrębie obecnego województwa małopolskiego (część wschodnia powiatu nowosądeckiego i powiat gorlicki), przeważały zagrody dwubudynkowe, złożone z chałupy mieszkalnej wraz ze stajnią, oraz oddzielnie stojącej stodoły. W bogatszych gospodarstwach stawiano też osobne spichlerze, wolno stojące piwnice murowane w stoku, rzadziej – oddzielne stajnie dla koni i wołów. Budynki ustawiano zwykle w kształcie luźnego prostokąta, ze stodołą odsuniętą – w miarę możliwości – na skraj siedliska (ze względu na bezpieczeństwo przeciwpożarowe). Rzadziej u Pogórzan zachodnich występowały zagrody jednobudynkowe, mieszczące pod wspólnym dachem program mieszkalny i gospodarczy, zwykle rozdzielone centralną sienią. Należały one najczęściej do mniej zamożnych rodzin. Chałupy starano się budować z południową lub południowo-wschodnią wystawą głównej izby mieszkalnej.

W budynkach, stawianych głównie z drewna jodłowego lub świerkowego, z reguły stosowano konstrukcję wieńcową, polegającą na układaniu belek zrębu jedna na drugiej i łączeniu ich w narożach na węgły, czyli ciesielskie zaciosy. Niegdyś przeważało starodawne węglowanie na obłap, z wystającymi, nierównymi końcami krzyżujących się belek. Później (II połowa XIX w.) upowszechniło się wiązanie na rybi ogon. Niekiedy konstrukcję wieńcową łączono ze słupową, najczęściej wbudowując na słupek centralną sień, lub dobudowując z czasem kolejne pomieszczenie. W domach szpary między belkami ścian były niegdyś uszczelniane mchem leśnym i zalepiane gliną. Z zewnątrz chałupy Pogórzan w części mieszkalnej (rzadziej w całości) były bielone wapnem z niewielkim dodatkiem siwki. Niekiedy niektóre ściany (np. szczytowe), względnie ich fragmenty, były malowane szczotką w białe kropki lub paćki (podobnie, jak na Sądecczyźnie).

Przeczytaj więcej:

<https://www.etnozagroda.pl/pogorzanie/budownictwo-i-mieszkanie-wiejskie>

Muzyka źródeł

- Dziedzictwo kulturowe Pogórza:

<https://www.youtube.com/watch?v=PDQkcTlOJfM>

- Muzyka ludowa dziś:

<https://www.youtube.com/watch?v=7XB9vpmiF-I>

<https://www.youtube.com/watch?v=S6Zhms3Xsy0>

<https://www.youtube.com/watch?v=gH1Hj9noG-M>